

Konečný, Lubomír

K lokalizaci Nového hrádku a Hradce v románské Olomouci

Archaeologia historica. 1989, vol. 14, iss. [1], pp. 141-147

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139831>

Access Date: 09. 11. 2024

Version: 20241109

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K lokalizaci Nového hrádku a Hradce v románské Olomouci¹

LUBOMÍR KONEČNÝ

Úvodem budiž metodicky poznamenáno, že k objektivní interpretaci závažných problémů geneze měst nevede pouze kritický rozbor dostupných písemných pramenů, jichž se mnohdy nedostává, nýbrž zejména také jejich konfrontace s prameny hmotnými, a to na širší základně. Při této práci je ošidné pouštět ze zřetele natolik základní pramen, jako je historická městská osnova, nebo středověký hrad, popř. s nimi nekriticky manipulovat při subjektivním výkladu písemných pramenů. Dostatečně konkrétně to ozřejmil V. Richter ve svém kvalitativním zhodnocení přístupu některých historiků k problematice geneze měst.² Z umělecko-historického pohledu nelze k dané problematice přistupovat z pozice pozitivistického hyperkriticizmu a pracovat bez širší historické představivosti, orientace v hmotných pramenech, a jejich vzájemné kombinace.

V r. 1213 daroval olomoucký biskup předtím založenému klášteru Augustiniánek u kostela sv. Petra (na bývalém předhradí) některé majetky v okolí Olomouce, k nimž připojuje ještě jakousi areu sousedící s klášterem na Novém hrádku, která se táhne až k řece Moravě, a biskupský mlýn: „Insuper quandam aream adiacentem claustro in Nowygradek, que extenditur usque in Morawam, eis addimus simul cum molendino, quod curie nostre aliquando deserviebat“ (CDB II č. 106). V. Richter interpretoval Nový hrádek jako pozdněrománský olomoucký hrad, vzniklý nedlouho před r. 1207 a uvedeně „klausrum“ jako kapitulní část pozdněrománského palácového komplexu u dómu sv. Václava na hradě.³ S novou, avšak méně kritickou intepretací přišel olomoucký historik V. Nešpor. Ztotožnil na základě pramenů z 16. století Nový hrádek s domem, příslušejícím tehdy k pukrabství, situovaným „na příkopě“ — na Předhradí, nedaleko Hradské brány. Tam umístil i „klausrum“, k němuž měla přiléhat i area, táhnoucí se ke svatojakubskému mlýnu.⁴ Na Nešporův výklad navázal J. Bistřický,⁵ podle něhož lze s Novým hrádkem ztotožnit ještě lokalitu Hradec (Hrádek?), doloženou v pramenech r. 1233, 1239 a 1251 jako hrad (castrum) — CDB III č. 29, č. 214; IV č. 211. Podle Bistřického byl Nový hrádek (později jen Hrádek, Hradec) jakýmsi markraběcím obydlím nahrazujícím po r. 1204 starý knížecí palác, a jehož funkcí bylo zároveň chránit předpokládaný přístup do předhradí od východu; současně s ním koexistoval tedy vlastní hrad jakožto sídlo zeměpanské správy. Protože „klausrum“ do této lokalizace Nového hrádku dobře nezapadá, navrhuje autor opravu písaře listiny na „castrum“, nebo vztažení onoho „klausra“ ke klášteru Augustiniánek u sv. Petra, který by byl vlastně ve hradě.

Vykládáme-li dotyčnou část donace z r. 1213 jako Nešpor a Bistřický tak, že bývalý biskupský mlýn byl součástí darovaného pozemku (a za předpokladu, že mlýnská strouha byla tehdy chápána jako Morava), nabízí se dvojí pochoopení Nového hrádku: 1. Bistřickým navrhovaná oprava písaře listiny, přičemž

by ovšem castrum Nový hrádek bylo nutno vykládat v duchu Richtera pojetí jako vlastní olomoucký pozdněrománský hrad, a nikoliv jako záhadný castrum Hradec (Hrádek) na bývalém předhradí, jak míní Bistřický. Ztotožnění Nového hrádku s vlastním hradem však odporuje údajná návaznost parcely, zejména souvisela-li s darovaným mlýnem. 2. Výklad Nového hrádku jako nově založeného kláštera Augustiniánek (tehdy provizoria) u sv. Petra je možný jen se značným předstíráním. V obou uvedených možnostech výkladu by hrad Hradec uváděný r. 1233, 1239 a 1251 musel být zcela odlišnou lokalitou. Podle Bistřického jde ovšem ve všech případech o tutéž lokalitu (Nový hrádek, později jen Hrádek — Hradec), situovanou na bývalém předhradí, a to buď v blízkosti kostela sv. Petra (s klášterem v jejím areálu!), nebo „na příkopě“, jak míní Nešpor.

Aby mohla tato domněnka obstát jako vážná hypotéza, musela by mj. vysvětlovat, jaký by měl takto chápaný Hrádek-Hradec smysl, stavební podobu, a proč ho nelze v dějinách ani urbanistické stopě předhradí identifikovat. Na první otázku nelze odpovědět uspokojivě. Stavební podobu zeměpanského „castra“ z počátku 13. věku mohli bychom v daném případě chápat jedinečně jako kamenný pozdněrománský hrad, v němž pochopitelně klášter Augustiniánek nemohl existovat. Jak se mohl takový hrad „levitovat“ z písemných i hmotných pramenů, nebo metamorfovat na renesanční purkrabský dům? Dodejme, že již samotná koexistence dvou pozdněrománských zeměpanských hradů z počátku 13. věku v Olomouci je těžko představitelná. Domněnka, že byl hrad na bývalém předhradí pouhým markraběcím obydlím situací nezachrán. Proč by si zeměpán budoval v sousedství vlastního hradu se střediskem správy současně ještě další hrad, a to právě v době, když zde již trvale nesídlil? Odkud se vzaly majetky Hradce s archaickou institucí jejich správy (vilicus), proč byl hrad již ve 2. čtvrti 13. věku v držbě šlechty a pozbýval svého majetku? Jaký smysl by měla taková zeměpanská hradní a správní duplicita v Olomouci? Nápad, že hrad na bývalém předhradí mohl sloužit k ochraně Hradské brány padá již tím, že tato brána s příslušnou cestou vznikla po založení města.⁶ Kdyby u sv. Petra existoval hrad, sotva by se r. 1262 mluvilo o hoře sv. Petra.⁷ Písemné prameny 13. stol. vypovídají, že kostel sv. Petra ležel „in civitate“ a byl u něj klášter Augustiniánek patrně s dvorem kapitulního probošta.

Protože lokalizace Nového hrádku z listiny 1213 ani Hradce z mladších pramenů na bývalé předhradí nepřesvědčuje, je nutné hledat jiná vodítka výkladu. Místo opravy písaře listiny z r. 1213 lze nabídnout jiný výklad závěru donace, než s jakým přišel Nešpor, totiž jako dvou samostatných darů (tj. pozemku a mlýna) připojených navíc (Insuper aream . . . eis addimus simul cum . . .). Přihlédneme-li k časovému významu „simul cum“, text listiny o poloze biskupského mlýna nic neříká, takže mlýn nemusel být nutně součástí pozemku, s nímž byl současně darován. Tento výklad by byl také v souladu s povahou celého obdarování, týkajícího se právě olomouckého okolí. Proto jsem nadhodil možnost lokalizace darovaného pozemku mezi „klaustrem“ na Novém hrádku a Moravou ke klášteru Hradiště, což by nepřímou podporovaly i jiné prameny (hlavní tok Moravy počínal podle říční nomenklatury z období zakládání města na sever od topika „Pregem“, které jsem lokalizoval jihozápadně kláštera Hradiště).⁸

Přes vzájemnou nomenklaturní a zřejmě i polohovou souvislost v blízkém okolí Olomouce je zřejmé, že „castrum“ Hradec a „claustrum in Nowygradek“ nemohly být toutéž lokalitou, jestliže v 1. polovině 13. věku funkčně coexistovaly; ostatně mohl být klášter sotva na hradě (nepřijmeme-li interpretaci „klaustra“ jako kapituly na vlastním olomouckém hradě).

Castrum Hradec, popř. Hrádek s majetky na olomoucku (Húzová, Toveř, Drozdovice, Odrlice) musel mít konkrétní funkci. Naznačil jsem, že mohlo jít o lokalitu již z 11. stol., zbudovanou k ochraně cla u nově rekonstruovaného předměstského brodu přes Moravu nedaleko topika „Pregem“, poblíž kláštera Hradiště, sloužící popř. původně i k ochraně kláštera samotného, jak na to analogicky poukázal J. Bláha.⁹ Její funkce zřejmě zanikala během 1. poloviny 13. stol. se změnou komunikačních poměrů v období zakládání města a s přispěním tatarského a kumánského vpádu, což by odpovídalo i známým osudům této lokality a jejich majetků. Lokalita tohoto typu z 11.–12. věku ostatně sotva mohla být kamennou fortifikací, která by vyhovovala požadavkům obrany ve 13. stol., kdy tuto funkci spíše převzal obnovený klášter sv. Štěpána, nazývaný „vulgo“ Hradiště, resp. „na Hradišti“. K tomu lze dále předpokládat, že výnos z lokality mohl být určen olomouckým kněžnám, jejichž stolní, příp. věnné statky jsou na olomoucku známy.¹⁰ Naznačují to nejen některé konfuční údaje hradištských analů o souvislosti jakéhosi knížecího hrádku s klášterem, které analyzoval již V. Richter, a jejichž jádro nelze šmahem zamítat, ale i pozdější disponování blízkými, popř. přímo hradeckými majetky manželkami zeměpánů (např. zaniklá ves Lučice¹¹ a Ostrovany v bezprostřední blízkosti Olomouce, dva pozemky v Toveři z obdarování hradeckými statky r. 1239,¹² hradecký pozemek v Drozdovicích darovaný r. 1233). Přitom je nápadné, že se řada zeměpanských majetků v olomouckém okolí (také Lučice) dostala do držby Šternberků — snad zásluhou jejich anonymního předka v boji s Tatary a Kumány u Olomouce, líčenou mladšími prameny. V této souvislosti lze snad vyslovit pouhou domněnku, nebyl-li šlechtic Albert, zástavní či dědičný držitel Hradce r. 1233 („qui tunc castrum Gradecense tenebat“) oním předkem Šternberků, který sehrál roli v boji s Tatary či Kumány při jejich nepochybně doloženém obléhání Olomouce a dobytí kláštera Hradiště. Současně mohl být oním Albertem, kterého uvádí později s přídomkem „ze Šternberka“ klášterní nekrolog olomouckých Minoritů jako fundátora kláštera.

„Klaustrum“ na Novém hrádku v listině z r. 1213 by v těchto souvislostech mohlo znamenat jediné klášter Hradiště. Přívlastek „nový“ ve smyslu „obnovený“ není nijak krkolomný uvážíme-li, kolik lokálně obnovených středověkých vsí, měst a hradů jej dočasně obdrželo. Ostatně je doloženo, že stavební obnova kláštera v tu dobu postupně probíhala a právě ona mohla výstavbou vnějšího opevnění podmínit tehdejší definitivní ustálení názvu kláštera sv. Štěpána „na Hradišti“, Hradiště.¹³ Přitom nelze pouštět ze zřetele předpokládanou existenci lokality Hradce v sousedství, podle něhož mohl být klášter již dříve „vulgarter“ nazýván, zejména nelze-li vyloučit, že název kláštera Hradiště se vyskytuje v některých původních pramenech zhruba již od poloviny 12. věku.¹⁴

Předložené závěry zůstávají zcela pochopitelně pouze v rovině hypotetické. Při kritickém posuzování možnosti lokalizace Nového hrádka u Hradce v duchu Nešporova a Bistříckého pojetí, je vhodné formulovat alespoň základní etapy vývoje olomouckého hradu a předhradí v době předměstské:

1. Slovanské osídlení v prostoru pozdějšího předhradí v 10. stol., zejm. v jeho 2. polovině, jehož význam však zatím není důvodů vykládat jako nějaké velkomoravské ústředí s případným dvorcem.¹⁵ Staroslovanské ústředí lze důvodně předpokládat — podle nejnovějších archeologických nálezů tzv. předvelkomoravského horizontu — jižně Olomouce na pravém břehu Moravy, na trase pomoravské zemské stezky. Významnou funkcí olomouckého kopce byla však jeho kultovní úloha (svatomichalské návrší).

2. Velkolepým urbanistickým počinem bylo až založení ostrožního přemyslovského hradiska s předhradím, funkčně koncipovaným podobně jako např.

ve Znojmě, Bítově, popř. Brně zejména pro sídelní a ceremoniální účely tehdejší státně-církevní správy, jak o tom svědčí již tamnější situování velkofar. Tato funkce předhradí byla v Olomouci ještě umocněna povýšením velkofar.ního kostela na biskupský; důvodně zde lze předpokládat obydlí biskupa a členů kapituly, na čemž pozdější přenesení biskupství ke kostelu sv. Václava (který se stal patrně až dodatečnou součástí vlastního hradu) sotva co změnilo. Přenesení biskupství r. 1131 ke kostelu vybudovanému na kopečku opyše (původně za vlastním hradiskem?) v místech nedokončené votivní svatyně, založené zde již knížetem Svatoplukem, lze chápat z dokladů které jsou k dispozici a na základě středověké praxe tak, že r. 1131 byly slavnostně svěceny (ke cti sv. Václava) základy nové, účelově motivované biskupské baziliky s dobově aktuálním dvouvěžovým průčelím, dokončené podle záznamu Vincencia o 10 let později, zřejmě i s přílehlými stavbami pro nově založenou kapitolu. Do r. 1134 by bylo možné vročit záznam olomouckého nekrologia o svěcení oltáře sv. Vojtěcha v kryptě — v neděli 5. srpna.¹⁶ Dobu existence olomouckého přemyslovského hradiska, zaujímajícího převážně západní část dnešního dómského okrsku, lze ovšem sotva omezit jen na 1. polovinu 11. století, jak soudí nejnověji V. Dohnal.¹⁷ Pro olomouckou aglomeraci (a nejen pro ni) bylo přitom charakteristické, že trhové vsi v podhradí byly situovány na komunikacích mimo vlastní hradisko a předhradí, jak již zdůvodněně vyšetřil V. Richter.

3. Přestavba hradiska na pozdněrománský hrad (doložený v pramenech od poč. 13. stol. jako „castrum“), který zaujal i východní (církevní) část dnešního dómského okrsku. Předhradí zůstalo již neopevněno¹⁸ a nadále zde přetrvávala kontinuita sídelních funkcí rozrůstajícího se církevního a zeměpanského aparátu. Jak plyne z řady dokladů, ani po výstavbě pozdněrománského hradu a založení města nebyla převažující církevně-sídelní funkce předhradí změněna, nýbrž přistupovaly k ní sídelní nároky zeměpanské a městské složky.¹⁹ Samotný hrad ztratil se zánikem moravských úředních knížectví a vznikem markrabství moravského na sklonku 12. věku trvale sídelní zeměpanskou funkcí a stal se především sídlem zeměpanských úřadů. S tím asi souvisel další rozrůst církevních funkcí v jeho areálu během 13. stol., patrný ve stavebním podnikání — nejprve v pozdněrománském komplexu biskupského paláce s částmi určenými kapitule severně od dómu. Tuto celkovou situaci ovšem nelze vykládat jako „ústup“ zeměpána z hradu na domnělý Hrádek na bývalém předhradí. Prostor neopevněného předhradí byl ve 13. stol. označován „ante castrum,“ popř. „civitas“, ve 14. stol. jako předměstí („preurbium“). Vzkříšení názvu „Předhradí“ počátkem novověku nesouviselo již s jeho původní funkcí, nýbrž s reminiscencí na zaniklý hrad.²⁰

Z věrem ještě několik poznámek k Bistřického teorii o vývoji olomouckého předhradí a jeho urbanizaci počátkem 13. století.²¹ Podle přísného historika byl jakýmsi polyfunkčním epicentrem olomoucké aglomerace svatopeterský okrsek. A: Bylo zde přece „starší“ či „nejstarší“ centrální tržiště na souběhu hlavních komunikací (aniž by to vše zanechalo v urbanismu a historických pramenech stop — tržiště mělo být ostatně počátkem 13. věku „přeneseno“ na nynější nám. Republiky), ačkoliv k větší koncentraci obyvatelstva na předhradí došlo prý až počátkem 13. stol., protože zde byl založen kostel P. Marie. Tehdy měl být také zahájen „proces vytlačování kupecko-řemeslnického živlu na předhradí církevními institucemi“ (přežitky kupeckého živlu mají doložit 2 fojtské parcely, jeho „vytlačování“ pak domnělá sekularizace svatov. clavské kapituly, na níž staví Bistřický svůj výklad dějin dómského okrsku, i když ji nepřímo zpochybňuje věcný obsah listiny z r. 1207 — CDB II č. 66). B: U sv. Petra vzniklo pozdněrománské „castrum“ Nový hrádek-Hradec, který se také

„levitoval“ z urbanistické osnovy a historie bývalého předhradí, nechceme-li uvěřit tomu, že se kamenný hrad transformoval „po polovině 13. století“ v dům patřící purkrabství, doložený v 16. stol. C: Konečně zde byl nepochybně doložen klášter Augustiniánek (který prý mohl stávat v areálu hradu, stejně jako ve 2. pol. 13. stol. farní kostel sv. Petra, o němž se ví, že stával „in civitate“).

Nevím, proč autor na základě takových argumentů (a zdá se vůbec, že programově) zpochybňuje mnohostranně zdůvodněnou analýzu vývoje olomoucké aglomerace V. Richtera, kterou doplňuje a upřesňuje řada nových archeologických poznatků. Předpoklad jediného hlavního tržiště na předhradí „kde se soustřeďovaly všechny cesty“ je neuvážený, v rozporu se smyslem komunikací a vývoje olomoucké aglomerace, s jejíž historickou osnovou se nedá manipulovat libovolně. To se týká i Richterem kriticky překonané „rekonstrukce“ hlavní předměstské západovýchodní komunikační osy, která prý musela probíhat hradem a předhradím. Ani z postavení olomouckého předhradí vůči hradu „v hlubší minulosti“ neplyne jeho kupecko-řemeslnický charakter, nýbrž spíše naopak — aspoň podle toho co dosud víme o podobných přemyslovských hradištních ústředích 11.—12. věku, kdy lze o hradisku a předhradí v Olomouci hovořit (přenášet sem např. poměry ústředních aglomerací velkomoravských je nepřipustné). Co chce Bistřický dokazovat známými fakty o kostele P. Marie, městském špitále, minoritském klášteře a předání 2 fojtových městíšť na bývalém předhradí kanovníkům, mi není jasné. Není vyloučeno, že kostel P. Marie z počátku 13. stol. sloužil i k náhradě kulturních funkcí sv. Petra. Ten byl však přeměněn v klášterní jen dočasně (r. 1268 se u něj uvádí farář), takže lze sotva uvažovat o nějakém přenosu farního práva, které ostatně na samém počátku 13. stol. nebylo v našem prostředí konstituováno. Povšechná etymologická souvislost trhu s církevní slavností (termín Messe) v daném případě nic nedokazuje. Koexistence trhu s religiózní slavností, geneticky tkvící hluboko v době předkřesťanské (výměna obětín u kultišť — nejstaršího výrobce a majitele votivních prostředků) přetrvává ve středověku v uvolněné a značně sekularizované podobě. Právě „v tu dobu“ nepodmiňovala již bezprostřední situační souvislost kostela s tržištěm, nýbrž projevovala se především v časové vazbě výročního trhu na patrocinium.²² Sotva lze také pochybovat o tom, že prostor dnešního nám. Republiky byl urbanisticky podmíněn teprve rozcestím před městskou branou, podobně jako špitál a Minoriti situačně souviseli až se zakládáním města, a ne s domnělým tržištěm. Aby bylo možné uvěřit v existenci nějakého staršího tržiště u sv. Petra, popř. jeho přenosu k P. Marii, bylo by třeba fundovanějších důkazů.

Poznámky

- 1 Podnětem k tomuto příspěvku je polemické stanovisko J. Bistřického (in: AH 11, 1986, 103 n.) k novým možnostem výkladu této problematiky, které jsem nadhodil (srov. AH 11, 1986, 103 n.; podrobněji L. Konečný, Glosy k problematice románské Olomouce, SPFFBU F 30—31, 1986—1987, 17 n.).
- 2 V. Richter, Vyšetření, jak vznikala některá moravská města, in: sborník Brno v minulosti a dnes 9, 1970, 137 n. Pro metodiku Bistřického přístupu k této uměnovědné problematice je mj. příznačné, že se také jejich autorit dovolává, např. v poznámkách ke knize Dějiny českého výt. umění I 1, 2 (J. Bistřický—P. J. Michna—M. Pojsl, in: VVM XXXVIII, 3/1986, 328), kde se Kudělkovi dokonce vyčítá, že Nešporův a Bistřického výklad olomouckého Hrádku nebyl pojat do syntetického přehledu dějin románského umění na Moravě. K některým bodům této recenze bude záhodno se příležitostně vrátit, její celkové pojetí však nenechává na pochybách, o co kritikům — v uměnovědné oblasti nekompetentních — hlavně šlo. Příznačné je např. „poučení“ o problematice Jemnice (o níž se mohl dočíst mj.

v mých příspěvcích), jakoby Kudělkovo zhodnocení vyplývalo z astronomických výpočtů. Co si myslet o výtce, týkající se počátku výstavby jemnického opevnění? Jak se vlastně ví, že se s ní nezačalo třeba právě r. 1227 před vznikem listiny a jak dlouho její výstavba trvala?

- 3 V. Richter, Raněstředověká Olomouc, Praha—Brno 1959, 86—89.
- 4 V. Nešpor, Kde byl v Olomouci Nový hrádek? In: Střední Morava 2, 1968, 77 n.
- 5 J. Bistřícký, Dva příspěvky k dějinám Olomouce, in: Sborník památkové péče v severomoravském kraji 4, 1979, 109—115; AH 11, 1986, 112 n.
- 6 V. Richter, l. c. 1959, 126—127 aj.
- 7 Srov. „mons s. Petri“ v Brně 1247 a kostel sv. Klimenta „in monte Wissegradensi“ 1240 — po zániku zdejších hradištních opevnění, nebo „mons Spilberch“ v Brně 1279 před dokončením výstavby hradu v osmdesátých letech (srov. J. Šebánek in: ČMMor 52, 1928, 429).
- 8 L. Konečný, l. c. 1986—1987. Poukázal jsem na to, že již ve 13. stol. byla nomenklatura říční sítě u Olomouce specifická, jak patrně z falza vzniklého před r. 1270 (CDB IV č. 171). Nejde přirozeně o to, zda jeho podkladem byla starší královská listina z r. 1249, popř. 1235, ale o věcnou správnost topografických údajů, odpovídající období zakládání města, kdy spor o klášterní hranice vznikl (jde o názvy předkolonizační). Říční síť u Olomouce existovala již v době předměstské (srov. ves Ostrovany ve falzu k r. 1204) a její popis ve shora citovaném falzu chápe Bistřícký poněkud jinak, než měl na mysli jeho pisatel i pozdější český překladatel. Např. o velmi důležitém Sezniku (Sečtné) myslí, že přitékal zprava, ačkoli v kontextu listiny je zřejmé, že obtékal klášter Hradiště od východu, což poznal už Nešpor. Proto mohl Seznik také podtékat pod městský most, aniž musel nějak překonat hlavní tok Moravy a přitom spojovat jeho pokračování s přítokem Bistřice (et coniugitur fluminibus Moraue et Bistrice per descensum), mezi nimiž do něho od západu ústila Moravice. Voda Jezero nebyla jižně kláštera v místech údajných rybníků, nýbrž ve shodě s popisem listiny 13. stol. severozápadně kláštera směrem k Černovíru, nejspíše v místech klášterních rybníků, zachycených zde ještě na mapě z 1. poloviny 17. stol. (SOAB E—55, IV. M—8/2a). Proto se také voda Jezero mohla r. 1454 prostřít až do luk za Řepčínem. Jak dospěl Bistřícký k lokalizaci místa „Pregem“ na soutok Moravy s Bistřicí je mi záhadné. Z vodopisu zřejmě plyne, že pokračování vlastního toku Moravy (jižně od „Pregem“) s oblastí západně od něho nebylo v majetku kláštera a bylo nazýváno Moravou jen po soutok se Seznikem. Vlévala-li se Moravice do Sezniku již před městským mostem, je otázka, jak tehdy šlula strouha s biskupským mlýnem (jejíž tok mohl být napojen na Moravici), popř. mohla-li být Moravice Moravou (r. 1271 bylo např. vodní rameno napájené Moravicí, obtékající Olomouc, nazýváno Bělídlo). Pozoruhodné ve vztahu k lokalizaci předměstského brodu na trase od pozdější Rohelské brány ke klášteru Hradiště je název jedné z jmenovaných klášterních luk „Za brodem“. Tato luka jsou v latinské listině výslovně lokalizována „inter flumina predicta, videlicet Moraue et Moraice, et circa supra claustrum prefatum ad partem aquilonis“, v českém překladu je tato lokalizace vypuštěna a výčet luk připojen již za výše uvedenou louku pod klášterním mlýnem.
- 9 J. Bláha, Časně slovanská osada v Olomouci a počátky řemeslnicko-kupeckého podhradí, AH 9, 1984, 133 n.; Několik poznámek ke genezi a významu raně středověké Olomouce, AH 10, 1985, 143 n.
- 10 Podobně uvažoval již V. Pinkava, který spojoval vznik lokality s kněžnou Durancí (in: ČMMor 33, 1909, 392 n.; 34, 1910, 55 n.).
- 11 Zaniklé Lučice, uváděné ve falzu k 1. pol. 13. stol. jako osada markraběnky, ležely v sousedství Olomouce, sousedly-II jejich lány darované r. 1281 Albertem ze Šternberka s litovelskou branou (CDM IV č. 179).
- 12 CDB III č. 214: ...“ et alias tres ad Gradech pertinentes et ad mensam domine duas terras respectum habentes de voluntate mera domine marchionisse“.
- 13 O klášteře sv. Štěpána slyšíme ještě na samém počátku 13. stol. R. 1225 nazývá se klášter sv. Štěpána vulgariter „claustrum in Gradist“. r. 1250 klášter sv. Štěpána „in Gradiss“, podobně r. 1238. Na opevnění kláštera by mohl ukazovat autentický passus hradišt. analisty o obležení Olomouce Václavem I. r. 1233: „Castrametatus est circa Olomutum, monasterium Hradist obtinuit, ut fortius contra castrum Olomucense pugnaret“ (srov. L. Hosák, in: Sborník Vys. školy pedagog. v Olomouci — Historie III, Praha 1956, 90 n.):
- 14 Název kláštera Hradiště, označovaný jako „vulgariter“, se snad ujal postupně. Jeho absenci v ranných dobách kláštera vysvětloval Pinkava i z jiných důvodů tak, že hrádek Hradec vznikl až ve 12. stol. Není vyloučena ani souvislost názvu s doloženou výstavbou kamenného klášterního definitivu, započatou ve třicátých letech 12. stol.

- 15 Srov. V. Dohnal, Počátky hradu v Olomouci a jeho nejstarší zděná architektura, AH 10, 1985, 274.
- 16 Podle toho, co je o revizně neprozkoumané kryptě známo, nespojitelná slohově s románským komplexem u dómu. Nepovažují za pravděpodobné, že svatováclavské a svatovojtěšské patronium příslušelo již ke Svatoplukem založené svatyni, a že již tato stavba byla založena jako bazilikální. Za fundátora kostela sv. Václava byl ve 14. stol. označován olomoucký kníže Václav (1126—1130), který předal r. 1130 nedokončenou fundaci svého otce biskupu Zdíkoví, jenž podle hrad. analů (1131) a listiny z r. 1207 (CDB II č. 66) zasvětil kostel sv. Václavu (dedicare). Společný život kapituly byl v domácích poměrech 12. stol. sotva možný. Zabránil-li král podle listiny z r. 1207 výstavbou olomouckého hradu kanovníkům volnému přístupu ke kostelu sv. Václava, plyne z toho, že předtím sem docházeli. Výstavba nového hradu a nikoliv sekularizace a opuštění kapituly byla příčinou tehdy vzniklého problému. Poukázal jsem rovněž na analogickou situaci na bratřislavském hradě. Z důvodů obranyschopnosti při neklidných poměrech v zemi zůstal olomoucký hrad uzavřen přístupu kanovníků i v r. 1281, takže k volbě nového biskupa došlo ve starém katedrálním kostele sv. Petra „in civitate“ (CDM IV č. 181).
- 17 V. Dohnal, l. c. 1985, 276 aj. Datování zániku valu nemůže být spolehlivě opřeno o denár Svytláněva II v navážce pro hřbitov baziliky, pocházející až z doby jejího vzniku.
- 18 Předhradí bylo opevňováno z příkazu markraběte Jošta ve 14. stol., a to vlastním nákladem kanovníků (za informaci děkuji J. O. Eliášovi).
- 19 Srov. též M. Kouřil, K místopisu olomouc. předhradí od pol. 15. do poč. 16. stol., in: Historická Olomouc a její současné problémy III, 1980, 108 n.
- 20 H. Kux, Die landesfürstliche Burg zu Olmütz, ZVGMSchl XIV, 1910, 81.
- 21 J. Bistřícký, l. c. 1979; Několik poznámek ke genezi města Olomouce, in: sborník Historická Olomouc a její souč. problémy II, 1979, 7 n.; Na okraji glos k olomouckým otázkám, AH 11, 1986, 111 n.
- 22 Srov. J. Bláha—L. Konečný, K nejstarší historii města Telče, Uměleckohistorický sborník, Brno 1985, 155.

Zusammenfassung

Zur Lokalisation der Burgen Neuburg und Hradec im romanischen Olomouc

Die Lokalisation der Neuburg, die im Jahre 1213 im Zusammenhang mit dem Kloster (Clastrum in Nowygradek) erwähnt wird, auf die ehemalige Vorburg des Olmützer Burgwalls, stimmt mit der kritischen Analyse materieller und schriftlicher Quellen nicht überein. Ebenfalls die landesherrliche Burg Hradec, die 1233, 1239 und 1251 belegt ist, kann in Olomouc nicht lokalisiert werden; die Koexistenz zweier spätromanischer landesherrlicher Burgen im Areal des ehemaligen Primislidenburgwalls war kaum möglich.

Die landesherrliche Burg Hradec kann anhand weiterer Zusammenhänge hypothetisch in die Nachbarschaft des Klosters Hradiště bei Olomouc lokalisiert werden, wo es wahrscheinlich in der vorstädtischen Zeit eine Furt des Landeswegs über den Fluß Morava gab. Die ursprüngliche Funktion dieser Lokalität (aus dem 11.—der 1. Hälfte des 13. Jahrhunderts) hing wohl mit dem Schutz des Zolls und des nahen Klosters St. Stephans zusammen, das seit dem 12. Jahrhundert „vulgariter“ Burgwall genannt wurde. „Clastrum in Nowygradek“ (1213) bedeutet also wahrscheinlich das Kloster St. Stephans, das in der 1. Hälfte des 13. Jahrhunderts „in Gradist“ (= auf dem Burgwall) bezeichnet wird.

Anhand der Analyse der wichtigsten Entwicklungsetappen der Olmützer Burg und Vorburg in der vorstädtischen Zeit (1. slawische Besiedlung im 10. Jahrhundert, 2. Primislidenburgwall mit Vorburg, 3. spätromanische Burg aus dem Anfang des 13. Jahrhunderts) polemisiert der Autor mit einigen neueren Interpretationen dieser Problematik.

